

**ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В ОДЕСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: МОЖЛИВОСТІ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Одеська школа історичної психології на основі розроблених І. Г. Білявським теоретико-методологічних принципів психолого-історичного дослідження послідовно проводить ідею стосовно того, що психологічний вимір історії має першорядне значення не тільки для осмислення сутності всього, що відбувалося раніше і відбувається в даний час, але і для прогнозування майбутнього. Особистість як суб'єкт історії, з одного боку, і суспільні, культурні, мовні та ін. структури та інститути – з іншого, вступаючи у взаємодію, сприяють самоорганізації історичного процесу.

Ключові слова: Одеська школа історичної психології; психолого-історичне дослідження, особистість, суб'єкт історії, самоорганізація історичного процесу.

У складний і воістину драматичний для українського народу період підвищується рівень актуальності наукової проблематики історичної психології. Адже саме сьогодні український народ остаточно долає шлях від об'єкта не ним ініційованих процесів розпаду радянської імперії до суб'єкта власної історії, до самостійної історичної творчості [1-9]. У цих умовах особливого значення набувають фундаментальні та прикладні психолого-історичні дослідження у загальній, соціальній, і найголовніше в етнічній психології. На цьому слід особливо наголосити, оскільки вітчизняна етнопсихологія вщерть переповнена морально застарілими, вельми сумнівними теоретизуваннями минулих століть з приводу національного характеру та національної ментальності українців. Як правило, ніким не доведеними теоретизуваннями, котрі парадоксальним чином підсилюють неадекватні етнічні стереотипи та автостереотипи за принципом самозбувального прогнозу, дають численні підстави для упереджень і спекуляцій на ці теми. Тому актуальним завданням є перевірка наявних етнопсихологічних постулатів сучасними методами історичної психології [10].

Кредо Одеської школи історичної психології, заснованої наприкінці 1980-х років в Одеському університеті імені І. І. Мечникова, постає у низці епістем.

- Чітке розуміння місця суб'єктивного компонента в суспільно-історичному і культурному процесах повинне поєднуватися з послідовною розробкою конкретної методології психолого-історичного дослідження.

- Психолого-історичне теоретизування не є довільним. Воно спирається на дані суміжних наук, враховує закономірності спілкування дослідника з пам'ятками минулого, виходить зі світоглядних позицій ученого і особливостей головного інструменту в пізнанні минулого – його розуму та особистості.

- Дослідження особистості в онтологічному просторі історії передбачає, що діє не абстрактна людина, не її «соціальна суть», а конкретна неповторна індивідуальність.

- Історична психологія забезпечує теоретико-методологічну базу для вирішення дослідницьких завдань історії, що стосуються суб'єкта історичного процесу; натомість культурологи і мистецтвознавці можуть задіювати положення історичної психології як психологічні конкретизації філософських питань мистецтва. Крім того, історична психологія надає підґрунтя для створення психологічної історії останнього. Про це І. Г. Білявський пише так: «...значущість великих творців мистецтва полягає в тому, що в їхній художній діяльності найбільшою мірою розкриваються сутнісні сили епохи. Це дає їм можливість прокладати подальші шляхи історії, а отже і психіки» [9].

- Мистецтво є достовірним свідомством історичного часу, об'єктивує психічний розвиток людства; відтак при інтерпретації творів мистецтва треба виходити з його знаково-образної, символічної та міфологічної природи; така багатовимірність дозволяє залучати його у якості матеріалу для досліджень людської психіки як на чуттєвому рівні, так і на рефлексивному.

- Мистецтво як культурна об'єктивація психіки є найважливішою основою для психо-історичної реконструкції. У його декодуванні ключову роль відіграють процеси вчуття, психорезонансу, діалогу з автором твору. На їх основі виникають рефлексія, емоційні переживання, уможливується породження суб'єктивних смислів.

Водночас, для сучасної психологічної думки науковий внесок І. Г. Білявського як ученого, наставника та організатора науки є цінним в декількох змістових аспектах, що сутнісно полягають у створенні:

- а) теоретико-методологічних основ історичної психології як науки, що покликана об'єднати ознаки теоретичної та емпіричної пси-

хології, не абсолютизуючи жодної з них, що уможлиблює досягнення феномену людини в культурі у її історичній перспективі;

б) системи психологічних знань, викладені в «Одесских, отнюдь не Тэвистокских лекциях» [1], «Лекциях по исторической психологии», яка презентує авторське бачення способів класифікації і змістового наповнення окремих психічних явищ і психіки у цілому;

в) учення про психолого-історичний розвиток свідомості від стародавності до Нового часу, у тому числі й дослідження містичних учень у новітній історії психологічної науки;

г) культурно-історичного діалогічного підходу до вивчення мистецтва як психологічного свідоцтва певного історичного часу [2].

Висвітлення пізнавального та перетворювального потенціалу історичної психології як самостійної галузі досліджень на стику багатьох гуманітарних наук, окреслення сучасного стану теоретичних та емпіричних розробок в історичній психології дозволяє відстежити динаміку її предмета та методів в умовах зміни методологічних настанов гуманітарного знання [10].

Одеська школа історичної психології ставить за мету акцентування на **мультикультурності** як цивілізаційному феномені, що стає все більш актуальним в умовах сучасної України та світу. Тому залучення широкої аудиторії фахівців у галузі гуманітарних наук (психології, історії, соціології, політології, філософії, культурології, філології, соціальної роботи), яке послідовно проводиться сучасними представниками цієї наукової школи, сприяє пошуку шляхів вирішення проблеми консолідації українського суспільства.

Заснована І. Г. Білявським школа успішно розвивається, втілюється в нових іменах та оригінальних працях, збагачує новими смислами його провідні ідеї. Ідеї, пов'язані зокрема з утвердженням у правах некласичного способу наукового мислення, гуманітарної складової психологічної науки з чітким розумінням значущості суб'єктивного чи навіть суб'єктного начала у суспільному, історичному та у соціокультурному процесі.

Під керівництвом І. Г. Білявського захищено ряд кандидатських дисертацій:

- І. І. Геллер «Категорія переживання у психології»;
- Н. В. Артюхіна «Дослідження життєдіяльності особистості в культурно-історичному просторі (на прикладі творчості Й. Гете)»;
- О. В. Яремчук «Міфологічний компонент ментальності особистості: культурно-історичний підхід»;

- С. Л. Чачко «Психологічні детермінанти активності особистості колишніх в'язнів фашистського полону – громадян України»;
- Н. В. Родіна «Індивідуально-особистісні особливості менеджерів середньої ланки у кризових ситуаціях: психодинамічний підхід»;
- М. К. Кременчуцька «Психологічний аналіз процесів мислення комп'ютерних користувачів» та ін.

Наслідуючи традиції І. Г. Білявського, сучасна історична психологія Одеської школи постає не тільки як знання про минуле, але також про сьогодення, і, більше того – про майбутнє людства. Ця перспектива розвитку історичної психології стає цілком можливою на основі проєктів наук про дух В. Вундта і В. Дільтея, культурно-історичної теорії Л. С. Виготського, ідей М. Бахтіна і Й. Хейзінги, розробок представників історичного і психологічного напрямів в психології ХХ-ХХІ століть (М. Блока, Л. Февра, Й. Мейерсона, А. Я. Гуревича, Л. М. Баткіна, Е. Еріксона, Л. Демоза, В. А. Роменця, В. О. Шкуратова та ін.). Сучасні представники Одеської школи історичної психології привносять в парадигму історичної психології епістемі структуралізму та постмодернізму, збагачуючи таким чином її дослідницький інструментарій засобами вивчення контекстуальності, фрагментарності, мозаїчності буття [1; 2].

Показовою є докторська дисертація О. В. Яремчук «Психологія етнокультурної міфотворчості особистості», захищена нею у 2014-му році. Провідна концептуальна ідея цієї праці: етнокультурна міфотворчість – це синтетичне і багаторівневе явище, що відображує здатність людини розпізнавати архетипово-символічні змісти і, взаємодіючи з ними, розкривати свій культурно-історичний і соціально-психологічний потенціал. Етнокультурна міфотворчість виступає важливою формою пізнання, самоактуалізації, саморозвитку та самоздійснення особистості, особливо в умовах культурної глобалізації. У процесі спільного вчинку етнокультурної міфотворчості створюються ціннісно-сміслові та предметно-дієві передумови консолідації етнонаціональної спільноти. Етнокультурна міфотворчість ґрунтується на індивідуальному авторському міфотворенні, яке узгоджує етнокультурну картину світу та індивідуальний образ світу суб'єкта і лежить в основі формування та розвитку національного міфу, оскільки відображає взаємозв'язок ментальності особистості як суб'єкта й етносу як колективного суб'єкта [9].

Одеська школа історичної психології – об'єднує кілька поколінь дослідників – учнів І. Г. Білявського, вона займає особливе місце в системі психологічного знання і пов'язана з розробкою низки ключових напрямів в сучасній психології [3]. Перш за все, слід зазначити, що ця наукова школа в якості свого предмета досліджує соціально-історичну свідо-

мість і несвідоме як ту реальність, яка пов'язує людину з суспільством, цивілізацією, історією в цілому. Розглядаючи людину в контексті історії як ту, що постійно розвивається і змінюється, Одеська школа історичної психології акцентує на історіогенезі людства, враховуючи макрорівневі чинники та умови розвитку особистості, суспільства, масових явищ. На цій основі вона вивчає зв'язок часів шляхом діалогу минулого і сьогодення. Особливістю наукового підходу до історичної особистості є те, що наукова школа І. Г. Білявського апріорі передбачає в якості свого об'єкта і досліджує реальну цілісну людину, отже, по суті, реалізовує принцип цілісного підходу в психології. Такий ракурс відкриває широкі можливості для вивчення людини як активного, творчого суб'єкта, що втілює свої психологічні властивості в творіннях мистецтва, філософії, в політиці, науці, здійснюючи вчинки самоперевершення. Слід зазначити, що суб'єктно-вчинковий підхід, який розвивається в працях С. Л. Рубінштейна, А. В. Брушлінського, К. О. Абульханової, В. А. Роменця, І. Г. Білявського, В. О. Татенка та ін. в даний час визначається як перспективний напрям розвитку психологічної науки в науковій школі І. Г. Білявського. Саме Одеською школою історичної психології запроваджуються важливі кроки до організації міждисциплінарних досліджень і, відповідно, до розвитку комплексного підходу в психології, тобто, реалізується запропонована Б. Г. Ананьєвим програма інтегративного людинознавства. Яскравим прикладом цього є колективна монографія «Історична психологія: витоки та сучасний стан», яка вийшла друком у 2012 році в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова [3].

Розвиток Одеської школи історичної психології пов'язаний з прагненням до повнішого освоєння і використання ідеографічних підходів та методів. Сучасний стан історичної психології як науки може бути констатований цілою низкою напрямів, які межують з історією, філософією, соціологією, політологією, культурологією, філологією та іншими галузями знань. Сьогодні можна говорити про нову парадигму, яка розвивається в дослідницькому полі історичної психології. Назвемо основні змістові блоки досліджень в Одеській школі історичної психології:

- Методологія та методи історичної психології.
- Проблема людини як суб'єкта психічного життя: історія питання та сучасність.
- Індивідуальний та колективний суб'єкт історичного пізнання, досвіду, вчинку.
- Колективний світогляд спільноти як проблема історичної психології.

- Історична психологія: архетипи, міфи, ментальність, картина світу особистості і спільноти в житті та мистецтві.
- Фундаментальні і прикладні психо-історичні дослідження в загальній, соціальній та етнічній психології.
- Історична психологія як тренд історії психології.
- Ціннісно-сміслові координати самоздійснення особистості в культурно-історичному просторі.
- Конструювальний ресурс історичної психології в створенні політичної нації в умовах мультикультуралізму.
- Психологія повсякденності і свята в традиційному і сучасному суспільстві.
- Психо-історична реконструкція ментальності особистості та спільноти.
- Психологія віри та релігійності в контексті історичної психології.
- Соціальна робота та психосоціальна допомога: історія та сучасний стан.

Всі ці тематичні напрями беруть свої витoki у дисертаційному дослідженні та подальших працях І. Г. Білявського та його учнів. У 1985 р. в Інституті психології ім. Д. М. Узнадзе в Тбілісі І.Г. Білявський захистив докторську дисертацію «Теоретико-методологічні основи психолого-історичних досліджень». Оponentами на захисті були професор, заслужений діяч науки Росії О. О. Бодальов, В. В. Давидович, О. І. Табідзе [4].

В Одесі він написав і підготував до видання монографії і навчальні посібники: «Развитие психолого-исторических представлений» [5], «Историческая психология» [6], «Мистические учения в новейшей истории психологической науки» [7] та ін. Під керівництвом І. Г. Білявського були організовані і проведені Рубінштейнівські читання, присвячені 100-літтю з дня народження С. Л. Рубінштейна. Він брав участь в багатьох психологічних з'їздах і конференціях, був членом Спеціалізованої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з психології в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, підтримуючи активні творчі зв'язки з В. А. Роменцем, С. Д. Максименком, О. М. Лактіоновим, В. Ф. Бурлачуком, В. О. Моляко та іншими відомими українськими психологами.

В даний момент, в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова продовжується традиція викладання історичної психології, а також введені спецкурси з етнічної психології, психології релігії, акмеології та ін., що розвивають проблематику Одеської школи історичної психології. Ця наукова школа взаємодіє з близькими за напрямом досліджень школами психології вчинку В. А. Роменця, В. О. Татенка, гене-

тичною психологією С. Д. Максименка, аксіопсихологією З.С. Карпенко та ін. Також підтримуються активні творчі зв'язки зі співробітниками лабораторії історичної психології та історії психології Інституту психології РАН та з кафедрою протоісторії Литви Литовського едукологічного університету.

Сучасний стан історичної психології Одеської школи може бути констатований цілою низкою напрямів, які межують з історією, філософією, соціологією, політологією, культурологією, філологією та іншими галузями знань. Ця ідея зреалізована в інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки», що двічі проводилась за ініціативи Одеської школи історичної психології і здобула науковий резонанс в Україні та за кордоном (2012, 2015 рр. м. Одеса, ОНУ імені І. І. Мечникова). Одеською школою історичної психології з 2009 по 2012 роки ініціювалася секція «Культурно-історичний потенціал особистості» в межах Міжнародної науково-практичної конференції «Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві» (м. Одеса, ОНУ імені І. І. Мечникова). На останній з них, приуроченій до 20-ї річниці з початку підготовки психологів в ОНУ та 85-ї річниці від дня народження професора І. Г. Білявського, був проведений круглий стіл «Історична психологія як проект комплексного людинознавства», на якому презентувалися колективна монографія «Историческая психология: истоки и современное состояние», видана в Одеському університеті в 2012-му році, а також перевидання монографії І. Г. Білявського «Историческая психология», доповнене біографічними матеріалами і фотодокументами та повною бібліографією праць вченого (до останнього були написані передмова академіком НАПН України, директором Інституту психології імені Г. С. Костюка С. Д. Максименком та вступна стаття представницею Одеської школи історичної психології, ученицею І. Г. Білявського О. В. Яремчук, в яких подається оцінка внеску видатного вченого в психологічну та історичну науку).

Розвиток Одеської школи історичної психології триває, в її орбіту включені молоді психологи-науковці з Одеського національного університету та інших наукових установ України.

Перспективи застосування соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості О. В. Яремчук постають в моделюванні полікультурного контексту самосвідомості особистості; формуванні ментальності представників мультикультурних регіонів; в технологіях соціально-політичного міфодизайну та ін. Дослідження етнокультурної міфотворчості в різних галузях соціальної практики може бути основою для створення тренінгів розвитку навичок індивідуаль-

ної міфотворчості (зокрема для запобігання культурному шоку, для розвитку екологічної взаємодії з рекламними міфами і політичними PR-технологіями і т. ін.). Процедура дослідження і розвитку особистісного самоусвідомлення за допомогою індивідуальної авторської міфотворчості використовується в освітній галузі, в психологічному консультуванні та індивідуальній психотерапевтичній практиці.

На основі ідей І. Г. Білявського стосовно міфотворчості та розробок докторської дисертації О. В. Яремчук «Психологія етнокультурної міфотворчості особистості» Одеською школою історичної психології було впроваджено тренінгові програми з історичного самопроекування, розвитку колективного світогляду представників допомагальних професій та акме-практик для молоді, розроблений діалогічний опитувальник з елементами психологічної герменевтики для творчого саморозвитку студентів-гуманітаріїв. На базі вищих навчальних закладів центрального, західного та південного регіонів України впроваджувалася соціально-психологічна технологія створення консолідуючого національного міфу [8-14]. На даний момент наукова школа історичної психології І. Г. Білявського активно розвивається на базі Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Список використаних джерел та літератури

1. Белявский И. Г. Лекции по исторической психологии. – Одесса: Астропринт, 2004. – 448с.
2. Яремчук О. В. Ілля Білявський: історична психологія як доля // Психологія і суспільство, 2012. – № 2, с.15-20, с. 19.
3. Историческая психология: истоки и современное состояние: моногр. / авт. кол.; под научн. ред. Ковалю И. Н., Подшивалкиной В. И., Яремчук О. В. – Одесса: Одесск.нац.ун-т, 2012. – 395 с.
4. Белявский И. Г. Теоретико-методологические основы психолого-исторических исследований. – Автореф. дис. на соиск. степени докт. психол. наук по специальности 19.00.01 «Общая психология, история психологии». – Ростов-на-Дону, 1985. – 28с.
5. Белявский И. Г. Развитие психолого-исторических представлений. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 72 с.
6. Белявский И. Г. Историческая психология. – Одесса: Одесский государственный ун-т, 1991. – 250с.

7. Белявский И. Г. Мистические учения в новейшей истории психологической науки: Монография. – Одеса: Астропринт, 2002. – 424 с.
8. Яремчук О. В. Етнокультурна міфотворчість українців / Етнопсихологічний вимір України: семіозис, міфотворчість, ідентичність: моногр. / авт.кол.; під наук. ред. Лозової О. М. – К.: ТОВ «НВП» «Інтерсервіс», 2014 – 193 с., с. 45-99 (розділ 2).
9. Яремчук О. В. Психологія етнокультурної міфотворчості особистості: монографія / О. В. Яремчук. – Одеса: Фенікс, 2013. – 432 с.
10. Історична психологія та мультикультурність. Збірник статей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» (5 лютого-5 березня 2015 р.) / під.ред. Яремчук О. В. – Одеса: Одеський національний університет, 2015. – 700 с.
11. Яремчук О. В. Постмодерністський ракурс методологічного виміру психології: міфотворчість та нарратив / О. В. Яремчук. Развитие психологии в системе комплексного человекознания. Часть 2 / Отв. ред. А. Л. Журавлев, В. А. Кольцова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 696 с., С. 74-76.
12. Яремчук О. В. Історична психологія як проект комплексного людинознавства // Вісник Одеського національного університету, Т.17. Вип. 8 (20), Психологія – 2012, С. 741-749.
13. Яремчук О. В. Перспективи застосування діалогічного опитувальника з елементами психологічної герменевтики в творчому саморозвитку особистості / О. В. Яремчук, О. О. Лінецька // Вісник Одеського національного університету, Т. 17, Вип.8. Психологія. – 2012. – 236-244.
14. Яремчук О. В. Чоловіче та жіноче в давньослов'янській традиції як ресурс цілісності «Я» та «Ми» / О. В. Яремчук, В. І. Фокіна, В. О. Ключикова-Цобенко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна. – К.: Золоті ворота, 2012. – Вип.13. – 424 с., С. 183-196.